

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΕΥΚΟΝΤΗΣ ΑΝΚΑΦΟΡΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΞΗΚΟΣΤΟΣ
ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1956

Ε.Υ.Δ. Π.Ε. Κ.Ε.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Vte E. M. DE VOGÜÉ
της Γαλλικής Ακαδημίας

Η ΚΗΔΕΙΑ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ

Τὸ 1888 κυκλοφόρησε στὸ Παρίσι ἀπ' τὸν ἐξαιρετὸ μυθιστοριογράφου, ταξιδιώτη καὶ μελετητὴ Ὑποκόμητα Ντε Βογκυέ, (1848—1910), ἀδίκαια λησμονημένο σήμερα, ἓνα βιβλίο μὲ τὸν τίτλο: «Τὸ ρωσικὸ μυθιστόρημα», ποὺ προκάλεσε, στοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, βαθειὰ ἐντύπωση. Ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία μόλις πρὶν τριάντα χρόνια, ἀπ' τὸ 1888, εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται γνωστὴ στὴ Γαλλία ἀπ' τὶς μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Πούσκιν, τοῦ Λερμοντόφ, τοῦ Γκόγκολ, τοῦ Τουργένιεφ καὶ τοῦ Γκοντσάρωφ· κυριώτεροι μεταφραστὲς ἦταν ὁ Βιαρντό, ὁ Ντυπόν, ὁ Μορώ, ὁ Charrière, ἀλλὰ καὶ συγγραφεῖς ἀξίας, ὅπως ὁ Σαβιέ Μαριμέ καὶ ὁ Προσπέρ Μεριμέ· ὁ Ντοστογιέφσκη καὶ ὁ Τολστόϊ ἀρχίζαν νὰ γίνονται γνωστοὶ στὸ γαλλικὸ κοινὸ μόλις ἀπ' τὸ 1884, χάρις στὸ Ντερελύ, τὸ Χαλπερίν καὶ τὸν Μπαρίν. Ἦταν ἓνας ὁλόκληρος κόσμος ἄγνωστος, μ' ἄλλα ἥθη, μ' ἄλλες συνήθειες, μ' ἄλλη ψυχολογία, μ' ἄλλη φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς, ποὺ ἀποκαλυπτόταν ξαφνικὰ στοὺς ἀνίδεους γάλλους ἀναγνώστες· οἱ περισσότεροι, ὅπως ἦταν φυσικὸ, δὲν κατάφεραν νὰ μποῦν στὸ ἐνὸς καὶ οἱ πράξεις, ὅπως καὶ τὰ κίνητρα τῶν πράξεων, τῶν ρώσων ἡρώων παράμεναν ἀνιγμاتيκά. Τὸ βιβλίο λοιπὸν τοῦ Βογκυέ ἐρχόταν στὴν ὥρα του. Πρόσφερε μιὰ γενικὴ ἀποψη τοῦ ρωσικοῦ μυθιστορηματός, ἐξιστοροῦσε τὴ ζωὴ τῶν συγγραφέων καὶ ἀνάλυε μὲ τὸν πιὸ ἐξονυχιστικὸ τρόπο τὴν ψυχροσύνη τῶν ἡρώων τοῦ Πούσκιν, τοῦ Γκόγκολ, τοῦ Τουργένιεφ, τοῦ Ντοστογιέφσκη καὶ τοῦ Τολστόϊ. Ἦταν «ἡ πρώτη φορά» ποὺ ἓνας γάλλος συγγραφέας ἔσκυβε μὲ ἀγάπη καὶ κατανόηση πάνω ἀπ' τὴ ρωσικὴ ψυχὴ καὶ μετέδιδε στὸ κοινὸ παρατηρήσεις ὀρθές, συμπεράσματα, σταθερά· τὸ βιβλίο αὐτὸ εἶχε ἐξαιρετικὴ ἀπήχηση καὶ κέντρισε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν γάλλων λογοτεχνῶν καὶ τοῦ κοινοῦ γιὰ τοὺς ρώσους συγγραφεῖς. Ἄλλωστε, ὁ Ντε Βογκυέ ἦταν ἴσως ἀπ' τοὺς πιὸ ἀρμόδιους γιὰ νὰ μιλήσει καὶ νὰ γράψει γι' αὐτοὺς· διπλωμάτης τῆς καρριέρας, γόνος εὐγενῶν, εἰμεινε ἀρκετὰ χρόνια στὴ Μόσχα ὡς πρεσβευτῆς τῆς Γαλλίας· γνώριζε τὰ ρωσικὰ καὶ εἶχε σχετιστεῖ μὲ τοὺς κυριώτερους λογοτέχνες, ὅπως μὲ τὸν Τολστόϊ, τὸν Ντοστογιέφσκη, τὸν Τουργένιεφ· εἶται, ἡ μαρτυρία του εἶναι, ὅπως λένε, «ἀπὸ πρῶτο χέρι».

Ἄν καὶ γράφτηκαν ἀπ' τὸ 1888 ὡς σήμερα ἐξαιρετικὰ δοκίμια καὶ ἐξονυχιστικὲς μελέτες γιὰ τοὺς ρώσους συγγραφεῖς,—ἡ ξένη βιβλιογραφία σ' ὅλες τὶς γλῶσσες ἀποτελεῖ τόμους καὶ τόμους,—ὡστόσο «Τὸ ρωσικὸ μυθιστόρημα» τοῦ Ντε Βογκυέ παραμένει πάντα ἓνα ἔργο «κλασικόν» ἀπ' τὸ βιβλίο, λοιπὸν, αὐτό, μεταφράσαμε γιὰ τοὺς ἀναγνώστες τῆς «Νέας Ἑστίας» ἀπ' τὴ μελέτη γιὰ τὸν Ντοστογιέφσκη τὶς σελίδες ποὺ ἀναφέρονται στὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ στὸ θάνατο καὶ τὴν κηδεῖα τοῦ μεγάλου μυθιστοριογράφου,—σελίδες ποὺ πάλλονται ἀπὸ ζωὴ, γιὰτί, ὅπως τονίσαμε παραπάνω, εἶναι γραμμένες ἀπὸ αὐτόπτη μάρτυρα.

Γ. Π.

Θά μοῦ συχωρεθεῖ ν' ἀνατρέξω σὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις γιὰ νὰ συμπληρώσω αὐτὸ τὸ σκίτσο, γιὰ νὰ ξαναζωντανέψω αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ δώσω μιὰν ἰδέα τῆς ἐπιρροῆς του. Ἡ τύχη θέλησε νὰ συναντήσω συχνὰ τὸν Φεοντόρ Μιχαήλοβιτς τὰ τρία τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του. Τὸ πρόσωπό του ἦταν ὅπως καὶ οἱ κύριες σκηνές τῶν μυθιστορημάτων του: δὲν μπορούσε νὰ τὸ λησμονήσεις πιά σὰν τόβλεπες μιὰ φορά. ὦ! Πόσο ἦταν ὁ ἄνθρωπος ἑνὸς παρόμοιου ἔργου καὶ μιᾶς παρόμοιας ζωῆς! Κοντός, ἰσχνός, ὄλος νεῦρα, ἐξασθενημένος καὶ κυρτός ἀπὸ ἐξήντα ἄθλια χρόνια· πιότερο μαραμένος παρά γερασμένος, μὲ τὸ ὕφος ἀρρώστου δίχως ἡλικία, μὲ τὴ μακριὰ γενειάδα του καὶ τὰ ξανθὰ ἀκόμα μαλλιά του· καί, παρ' ὄλ' αὐτά, ἔχοντας τὴ «ζωηρότητα τοῦ γάτου», ποὺ

γι' αὐτὴ μιλοῦσε μιὰ μέρα. Τὸ πρόσωπο ἦταν σὰν τὸ πρόσωπο τοῦ ρώσου χωρικοῦ, πραγματικοῦ μουζίκου τῆς Μόσχας· ἡ μύτη πατικωμένη, μάτια μικρὰ ποὺ μισόκλειναν κάτω ἀπ' τὸ τόξο, ποὺ ἔλαμπαν ἀπὸ φωτιὰ πότε σκοτεινὴ, πότε γλυκεῖα· τὸ μέτωπο πλατὺ, καμπουρωτὸ ἀπὸ ζάρες καὶ ἐξογκώματα, μὲ τὰ μηλίγγια χωμένα βαθειὰ σὰν ἀπὸ σφυρί· καὶ ὄλ' αὐτά τὰ χαρακτηριστικὰ τραβηγμένα, συσπασμένα, σωριασμένα πάνω σ' ἓνα στόμα ὄλο ὀδύνη. Ποτέ μου δὲν εἶδα σ' ἓν' ἀνθρώπινο πρόσωπο παρόμοια ἔκφραση σωρευμένου πόνου· ὄλοι οἱ τρόμοι τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σάρκας εἶχαν ἀποτυπώσει ἐκεῖ τὴ σφραγίδα τους· διάβαζες αὐτοῦ καλύτερα παρά στὸ βιβλίο, τὶς ἀναμνήσεις τοῦ σπιτιοῦ τῶν νεκρῶν, τὶς μακρὲς συνήθειες τοῦ φόβου, τῆς δυσπιστίας καὶ τοῦ μαρτυρίου. Τὰ βλέφα-

ρα, τὰ χεῖλη, ὅλες οἱ ἴνες αὐτῆς τῆς φάτσας ἔτρεμαν ἀπὸ νευρικὰ τίκ. Ὅταν ζωήρευε ἀπὸ ὄργη γιὰ μιὰν ἰδέα, θὰ ὀρκιζόσουνα πῶς εἶχες δεῖ αὐτὸ τὸ κεφάλι στοὺς πάγκους ἑνὸς κακουργιοδικείου, ἢ ἀνάμεσα στοὺς ἀλήτες ποὺ ζητιανεύουν ξέω ἀπ' τὶς πόρτες τῶν φυλακῶν. Σ' ἄλλες πάλι στιγμές, εἶχε τὴ θλιμμένη πραότητα τῶν παλιῶν ἀγίων στὶς σλαυϊκὲς εἰκόνες.

Τὰ πάντα ἦταν λαὸς σ' αὐτὸν τὸν ἀνθρώπο, μὲ τὸ ἀνέκφραστο μίγμα τῆς χοντροκοπιᾶς, τῆς φινέτσας καὶ τῆς γλύκας ποὺ ἔχουν συχνὰ οἱ χωριάτες τῆς Μεγάλης Ρωσίας, —καὶ δὲν ξέρω τί τὸ ἀνήσυχο, ἴσως τὴ συγκέντρωση τῆς σκέψης πάνω στὴ μάσκα αὐτῆ τοῦ προλετάρου. Στὴν ἀρχή, ἀπομάκρυνε, πρὶν ὁ παράξενος μαγνητισμὸς τοῦ ἐπιδράσει πάνω σ' αὐτόν. Συνήθως σιωπηλός, ὅταν λάβαινε τὸ λόγο, εἶχε ἕνα τόνο χαμηλό, ἀργὸ καὶ θεληματικὸ, θερμαινόμενος βαθμηδόν, ὑπερασπίζοντας τὶς γνώμες τοῦ δίχως νὰ φεῖδεται κανενός. Ὑποστηρίζοντας τὴν ἀγαπημένη του ἀποψη γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ, τοῦ συνέβαινε κάποτε νὰ λέει σὲ γυναῖκες, στοὺς κοσμικοὺς κύκλους ὅπου τὸν τραβοῦσαν: «Δὲν ἀξίζετε οὔτε ὅσο ὁ τελευταῖος μουζικός». Οἱ λογοτεχνικὲς συζητήσεις τελείωναν γρήγορα μὲ τὸν Ντοστογιέφσκη μὲ διέκοπτε μὲ μιὰ λέξη ἀλαζονικοῦ οἴκτου: «Ἐχομε τὴ μεγαλοφυΐα ὅλων τῶν λαῶν κ' ἐπὶ πλέον τὴ ρωσικὴ μεγαλοφυΐα ἄρα μποροῦμε νὰ σᾶς καταλάβουμε καὶ δὲν μπορεῖτε νὰ μᾶς καταλάβετε». — Ἡ μνήμη του ἄς μὲ συχωρέσει· προσπαθῶ σήμερα νὰ τοῦ ἀποδείξω τὸ ἀντίθετο.

Δυστυχῶς γιὰ τὰ λεγόμενά του, ἔκρινε τὰ ζητήματα τῆς Δύσεως μὲ διασκεδαστικὴ ἀφέλεια. Θυμᾶμαι πάντα μιὰν ἐπίθεση ποὺ ἔκανε ἐναντίον τοῦ Παρισιοῦ, ἕνα βράδι ποὺ ἡ ἔμπνευση τὸν ἀδραξε· μιλοῦσε γι' αὐτὸ ὅπως θὰ μιλοῦσε ὁ Ἰωνᾶς γιὰ τὴ Νινευῆ, μὲ μιὰ ζέση βιβλικῆς ἀγανάκτησης· σημείωσα τὰ λόγια του: «Ἐνας προφήτης θὰ παρουσιαστῆι στὸ Ἀγγλικὸ Καφενεῖο καὶ θὰ γράψει στὸν τοῖχο τὰ τρία φλογερὰ λόγια· ἀπὸ κεῖ θὰ δοθεῖ τὸ σημεῖο γιὰ τὸ τέλος τοῦ γηραιοῦ κόσμου καὶ τὸ Παρίσι θὰ γκρεμιστῆι μέσα στὸ αἷμα καὶ τὴ φωτιά, μὲ τὸ κάθε τί ποὺ ἀποτελεῖ τὴν περηφάνεια του, μὲ τὰ θεάτρά του καὶ τὸ Ἀγγλικὸ Καφενεῖο του...» — Στὴ φαντασία τοῦ δραματιστῆ, τὸ ἀκακο αὐτὸ κέντρο ἀντιπροσώπευε τὸν ὀμφαλὸ τῶν Σοδόμων, ἕνα σπήλαιο ἀπὸ ὄργια τῆς Κολάσεως ποὺ σὲ τραβοῦσαν καὶ ποὺ ἔπρεπε νὰ τὰ καταριέσαι γιὰ νὰ μὴν τὰ ὀνειρεύεσαι πάρα πολὺ. Προφήτεψε πολλὴν ὥρα καὶ μὲ πολλὴ εὐγλωττία πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα.

Πολὺ συχνὰ ὁ Φεοντόρ Μιχαήλοβιτς μοῦ θύμιζε τὸν Ζάν - Ζάκ· μοῦ φαίνεται σὰ νὰ γνώρισα τὸ μεγαλοφυῆ αὐτὸ σχολαστικὸ ἀπὸ τότε ποὺ συναντοῦσα συχνὰ τὸ φιλόποπτο φιλάνθρωπο τῆς Μόσχας. Καὶ στοὺς δυὸ οἱ ἴδιες διαθέσεις, τὸ ἴδιο μίγμα τῆς

βαναυσότητος καὶ τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς βιαιότητος· ἴδιο βάθος ἀπέραντης ἀνθρώπινης συμπάθειας ποὺ ἐξασφάλισε καὶ στοὺς δυὸ πλατεῖα ἀπήχηση στοὺς συγχρόνους τους. Ἐπειτ' ἀπ' τὸ Ρουσσώ, κανένας δὲν ξεπέρασε ὅπως ὁ Ντοστογιέφσκη τὰ ἐλαττώματα τοῦ ἀνθρώπου τῶν γραμμάτων, τὴν ξεφρενὴ φιλαυτία, τὴν ὑπερευαισθησία, τὴς ζηλοτυπίες καὶ τὶς μνησικακίαι· ὅλλὰ ἰκοὶ κανένας δὲν κατάφερε καλύτερα νὰ κερδίσει τοὺς κοινούς ἀνθρώπους, δείχνοντάς τους μιὰ καρδιὰ γεμάτη ἀπ' αὐτοῦς. Ὁ συγγραφέας αὐτός, μὲ τὴν τόσο κατσοφιασμένη συναναστροφή μὲς στὴν κοινωνία, ὑπῆρξε τὸ εἶδωλο ἑνὸς μεγάλου μέρους τῆς ρωσικῆς νεολαίας· ὄχι μόνον περίμενε μὲ θέρμη τὰ μυθιστορήματά του, τὸ ἡμερολόγιό του, ἀλλὰ πήγαινε σ' αὐτὸν ὅπως σ' ἕνα πνευματικὸ ἡγέτη, γιὰ ν' ἀκούσει ἕναν καλὸ λόγο, νὰ βρεῖ βοήθεια στὶς ἠθικὲς τῆς δοκιμασίαις· στὸ διάστημα τῶν τελευταίων χρόνων, ἡ μεγαλύτερη ἐργασία τοῦ Φεοντόρ Μιχαήλοβιτς ἦταν ν' ἀπαντᾷ στοὺς σωροὺς τῶν ἐπιστολῶν ποὺ τοῦ ἔφερναν τὸν ἀντίλαλο ἀπὸ ἀγνωστες ὀδύνες.

Πρέπει νὰ χεῖς ζήσει στὴ Ρωσία στὰ ταραγμένα αὐτὰ χρόνια γιὰ νὰ ἐξηγήσεις τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἐξάσκησε σ' ὅλον αὐτὸν τὸν κόσμον τῶν «φτωχῶν ἀνθρώπων», ποὺ ἀναζητοῦσε ἕνα νέο ἰδεῶδες, σ' ὅλες αὐτὲς τὶς τάξεις· ποὺ δὲν εἶναι πιά ὁ λαὸς καὶ δὲν εἶν' ἀκόμα οἱ ἀστοί. Ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ λογοτεχνικὴ αἴγλη τοῦ Τουργένιεφ εἶχε ὑποστειῖ μιὰν ἐκλειψὴ πάρα πολὺ ἀδικη· ἡ φιλοσοφικὴ ἐπίδραση τοῦ Τολστόϊ ἀπευθυνόταν στὶς διάνοιες· ὁ Ντοστογιέφσκη αἰχμαλώτισε τὶς καρδιὰς καὶ ἡ κατεύθυνση ποὺ ἔδωσε στὴ σύγχρονη κίνηση εἶναι ἴσως ἡ πιὸ ἰσχυρὴ. Στὰ 1880, στὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ μνημείου τοῦ Πούσκιν, ὅπου ἡ ρωσικὴ λογοτεχνία ἐμφανίστηκε σύσσωμη, ἡ δημοτικότητα τοῦ μυθιστοριογράφου μας σύντριψε τὴ δημοτικότητα ὅλων τῶν ἀντιπάλων του· ὁ κόσμος ἀναλύθηκε σὲ λυγμοὺς καθὼς μιλοῦσε· ἦταν ἕνας θρίαμβος· οἱ φοιτητὲς κατέλαβαν «ἐξ ἐφόδου» τὴν ἐξέδρα γιὰ νὰ τὸν δοῦνε ἀπὸ πιὸ κοντά, γιὰ νὰ τὸν ἀγγίξουν, κ' ἕνας ἀπ' τοὺς νέους λιποθύμησε ἀπὸ συγκίνηση, φτάνοντας ὡς αὐτόν. Τὸ ρεῦμα αὐτὸ τὸν σήκωσε τόσο ψηλά, ποὺ ἡ θέση του θὰ ἦταν δύσκολη, ἀν ζοῦσε ἀκόμα μερικὰ χρόνια. Στὴν ἐπίσημη ἱεραρχία τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως στὸν κῆπο τοῦ Ταρκύνιου, δὲν ὑπάρχει θέση γιὰ τὰ φυτὰ ποὺ ξεπετιοῦνται παρὰ πολὺ ζωνερά, γιὰ τὴν ἰσχυρὴ ἑνὸς Γκαίτε ἢ ἑνὸς βασιλιᾶ· Βολταίρου· μ' ὅλη τὴν ἀπόλυτη ὀρθοδοξία τῆς πολιτικῆς του, ὁ παλιὸς ἐξόριστος θὰ κινδύνευε νὰ ἐκτεθεῖ ἀπ' τοὺς ὀπαδοὺς του καὶ νὰ καταντήσῃ ὑποπτος. Δὲν κατάλαβαν τὸ μεγαλεῖο του καὶ πόσο ἦταν ἐπικίνδυνος παρὰ τὴν ἡμέρα τοῦ θανάτου του. Μολονότι αἰσθάνομαι ἀποστροφή νὰ

τελειώσω μὲ εἰκόνες πένθιμες μιὰ μελέτη κιόλας τόσο ζοφερή, πρέπει νὰ μιλήσω γι' αὐτὴ τὴν ἀποθέωση, ὀφείλω ν' ἀναγράψω ἐδῶ τὴν ἐντύπωση ποὺ ὄλοι μας εἶχαμε τότε· καλύτερα ἀπὸ μιὰ μακρὰ κριτική, θὰ μᾶς δείξει τί ὑπῆρξε ὁ ἀνθρώπος αὐτὸς στὴν πατρίδα του.

Στὶς 10 Φεβρουαρίου τοῦ 1881, φίλοι τοῦ Ντοστογιέφσκη μ' ἐπληροφόρησαν πῶς εἶχε ὑποκύψει τὴν προηγούμενη μέρα ἔπειτ' ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀρρώστεια. Πήγαμε στὸ σπίτι του γιὰ νὰ παραστούμε στὶς προσευχὲς ποὺ ἡ ρωσικὴ ἐκκλησία ἀναπέμπει δυὸ φορές τὴν ἡμέρα στὶς σορούς τῶν τέκνων τῆς, ἀπ' τὴν ὥρα ποὺ ἐκλείσαν τὰ μάτια τους ὡς τὴν ὥρα τῆς ταφῆς. Ὁ Φεοντόρ Μιχαήλοβιτς ἔμενε σ' ἓνα σπίτι στὴν πόλη τῶν Σιδηρουργῶν, σὲ μιὰ λαϊκὴ συνοικία τῆς Πετρούπολης. Βρήκαμε ἓνα πυκνὸ πλῆθος μπρὸς στὴν πόρτα καὶ στὰ σκαλοπάτια τῆς σκάλας· μὲ πολὺ κόπο ἀνοίξαμε μιὰ δίοδο ὡς τὸ γραφεῖο ὅπου ὁ συγγραφέας ἀναπαυόταν γιὰ πρώτη φορά· δωμάτιο ταπεινὸ, πλημμυρισμένον ἀπὸ χαρτιά ἀνω-κάτω καὶ γεμάτο ἀπ' τοὺς ἐπισκέπτες ποὺ διαδέχονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο γύρω ἀπ' τὸ φέρετρο.

Ἀναπαυόταν σ' ἓνα μικρὸ τραπέζι, στὴ μόνη γωνιά τῆς κάμαρας ποὺ ἦταν ἐλεύθερη ἀπ' τοὺς ἀγνωστους εἰσβολεῖς. Γιὰ πρώτη φορά, εἶδα τὴ γαλήνη στὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ, λυτρωμένα ἀπ' τὸν πέπλο τοῦ πόνου· δὲν διατηροῦσαν πιά παρά μιὰ σκέψη δίχως ὀδύνη καὶ φαίνονταν, ἐπὶ τέλους, εὐτυχισμένα ἀπὸνα ὠραῖο ὄνειρο, κάτω ἀπ' τὸ σωρὸ τῶν ρόδων· τὰ ρόδα ὅμως ἐξαφανίστηκαν γρήγορα, γιατί τὸ πλῆθος μοιράστηκε τὰ κειμήλια αὐτὰ τῶν λουλουδιῶν. Τὸ πλῆθος αὐτὸ μεγάλωνε τὴν πᾶσα στιγμή, μὲ τὶς γυναῖκες ποὺ ἔκλαιαν, τοὺς θορυβῶδεις ἄντρες, ἀχόρταγους νὰ δοῦνε, καὶ ποὺ συνθλίβονταν ἀπὸ ἀπότομα κύματα. Μιὰ ἀποπνικτικὴ ἀτμόσφαιρα βασιλευε στὸ δωμάτιο, κλεισμένο ἐρμητικὰ ὅπως εἶναι συνήθως οἱ ρωσικὲς κάμαρες τὸ χειμῶνα. Ξαφνικά, ἀπ' τὴν ἔλλειψη τοῦ ἀέρα, οἱ ἀναρίθμητες λαμπάδες ποὺ ἔκαιαν τρεμούλιαξαν κ' ἔσβησαν· δὲν ἀπόμεινε παρά τὸ θαμπὸ φῶς τοῦ μικροῦ καντηλιοῦ ποὺ κρεμόταν πάνω ἀπ' τὰ εἰκονίσματα. Τὴ στιγμή αὐτή, χάρη στὸ σκοτάδι, ἓνα φοβερὸ σπρωξίδι τράνταξε τὴ σκάλα καὶ νέο κύμα λαοῦ μᾶς πλημμύρισε· λές κι ὄλος ὁ δρόμος ἀνέβαινε· οἱ πρῶτες μάζες ἔπεσαν πάνω στὸ φέρετρο ποὺ ἔγειρε, Ἡ δυστυχισμένη χήρα, ἐγκλωβισμένη μὲ τὰ δυὸ παιδιά τῆς ἀνάμεσα στὸ τραπέζι καὶ στὸν τοῖχο, πιάστηκε ἀπ' τὸ πτώμα τοῦ ἀντρός τῆς καὶ τὸ συγκράτησε κραυγάζοντας ἀπὸ τρόμο· γιὰ μερικὰ λεπτά φανταστήκαμε πῶς θὰ περιφρονοῦσαν τὸ νεκρὸ ταλαντευόταν, χτυπημένος ἀπ' τ' ἀνθρώπινα αὐτὰ κύματα, ἀπ' τὴ φλογερὴ καὶ

βάνουση αὐτὴ ἀγάπη ποὺ ἐφορμοῦσε ἀπὸ κάτω πάνω στὴ σορὸ του.

Αὐτὴ τὴ στιγμή, εἶχα τὴ γρήγορη ὀπτασία ὄλου τοῦ ἔργου τοῦ μακαρίτη, μὲ τὶς σκληρότητές του, τοὺς τρόμους του, τὶς τρυφερότητές του, τὴν ἀκριβῆ ἀνταπόκρισή του μὲ τὸν κόσμον ποὺ θέλησε νὰ ζωγραφίσει. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀγνωστοὶ πήραν ὀνόματα καὶ πρόσωπα ποὺ μοῦ ἦταν γνώριμα· ἡ χίμαιρα μοῦ τοὺς εἶχε δείξει στὰ βιβλία, ἡ πραγματικὴ ζωὴ μοῦ τοὺς ξανάδινε πίσω, μὲ τὴν ἴδια δράση καὶ σὲ μιὰν ὁμοία σκηνὴ φρίκης. Τὰ πλάσματα τοῦ Ντοστογιέφσκη ἔρχονταν νὰ τὸν βασάνισουν ὡς τὸ τέλος· τοῦ ἔφερναν τὴν ἀδέξια καὶ τραχειὰ εὐλάβεια, ἀδιαφορώντας ἀν βεβήλωναν τὸ ἀντικείμενο τῆς εὐλάβειάς τους. Ἡ σκανδαλώδης αὐτὴ τιμητικὴ ἐκδήλωση ἦταν ἀκριβῶς αὐτὴ ποὺ θὰ τοῦ ἄρесе.

Δυὸ μέρες μετὰ, εἶχαμε ξανά αὐτὴ τὴν ὀπτασία, μεγαλωμένη καὶ πληρέστερη. Ἡ ἡμερομηνία τῆς 12 Φεβρουαρίου τοῦ 1881 παράμεινε ἐνδοξη στὴ Ρωσία· ποτὲ δὲν εἶδαμε σ' αὐτὴ τὴ χώρα κηδεῖα πιὸ ἐπιβλητικὴ, πιὸ σημαντικὴ, παρά ἴσως ὅταν πέθανε ὁ Σκομπέλεφ. Δύσκολο θὰ μοῦ ἦταν νὰ πῶ ποῖος εἶχε τὴν πιὸ ὠραία κηδεῖα· ὁ ἥρωας τῆς δράσης ἢ ὁ ἥρωας τῆς ρωσικῆς σκέψης. Ἀπ' τὸ πρωῖ, ὅλη ἡ πόλη βρισκόταν στὸ πόδι στὴν Περσπεκτίβ, * ἓκατὸ χιλιάδες ἄνθρωποι ἦταν παραταγμένοι στὴ μακρὰ διαδρομὴ ποὺ θάκανε ἡ πομπὴ ὡς τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Ἀλεξάνδρου Νέφσκη· λογάριαζαν πῶς ἦταν κάπου εἴκοσι χιλιάδες ἐκεῖνοι ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴν πομπή. Ἡ κυβέρνησις ἦταν ἀνήσυχη, φοβόταν κάποια θορυβώδη ἐκδήλωση· ἤξεραν πῶς τὰ ἀνατρεπτικὰ στοιχεῖα σχεδίαζαν ν' ἀρπάξουν αὐτὸ τὸ πτώμα κι ἀναγκάστηκαν νὰ συλλάβουν τοὺς φοιτητὲς ποὺ ἤθελαν νὰ βαστᾶνε πίσω ἀπ' τὴ νεκροφόρο τὰ σίδερα τοῦ καταδίκου στὰ κάτεργα τῆς Σιβηρίας. Οἱ δειλοὶ ἐπέμεναν ν' ἀπαγορευθοῦν αὐτὲς οἱ ἐπαναστατικὲς πομπές. Ἦταν ἡ ἐποχὴ, ἄς τὸ θυμηθοῦμε, ἡ πιὸ κρίσιμη τῶν μεγάλων ἀποπειρῶν τῶν μηδενιστῶν, ἓνα μῆνα πρὶν ἀπ' τὴν ἀπόπειρα ἐκεῖνη ποὺ ἔμελλε νὰ στοιχίσει τὴ ζωὴ στὸν Τσάρο καὶ στὸ διάστημα τοῦ φιλελεύθερου πειράματος τοῦ Λόρις-Μελικῶφ. Ὁ ἀναβρασμὸς ἦταν μεγάλος τότε στὴ Ρωσία καὶ τὸ παραμικρότερο ἐπεισόδιο μποροῦσε νὰ προκαλέσει τὴν ἔκρηξη. Ὁ Λόρις ἔκρινε πῶς ἦταν καλύτερα νὰ ἐνώθει μὲ τὸ λαϊκὸ αἶσθημα ἀντὶ νὰ τὸ καταπνίξει. Εἶχε δίκιο· οἱ καταχθόνιοι σκοποὶ μερικῶν πνίγηκαν μέσ' στὴ γενικὴ θλίψη. Ἀπὸ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπροσδόκητες συγχωνεύσεις ποὺ ἡ Ρωσία κρατᾶει τὸ μυστικὸ τους, ὅταν μιὰ ἐθνικὴ ἰδέα τὴ θερμαί-

* Κεντρικὴ λεωφόρος τῆς Πετρούπολης.

νει, εἶδαμε ὄλα τὰ κόμματα, ὄλους τοὺς ἀντιπάλους, ὄλα τὰ σκορπισμένα ράκη τῆς αὐτοκρατορίας νὰ ἐνώνονται γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ νεκρὸ σὲ μίαν ἐπικοινωνία ἐνθουσιασμοῦ.

Ὅποιος εἶδε αὐτὴ τὴν πομπὴ εἶδε τὴ χώρα τῶν ἀντιθέσεων μὲ ὄλα τῆς τὰ πρόσωπα: τοὺς ἱερεῖς, ἓνα κλῆρο πολυάριθμο πού ἔψελνε προσευχές, τοὺς φοιτητὲς τῶν πανεπιστημίων, τὰ μικρὰ παιδιὰ τῶν γυμνασίων, τίς νέες τῶν σχολῶν τῆς ἱατρικῆς, τοὺς μηδενιστὲς, πού τοὺς ἀναγνώριζες ἀπ' τ' ἀλλόκοτα ρούχα τοὺς καὶ τὸ ἀλλόκοτο φέρσιμό τους, μὲ τὸ παλτὸ στὸν ὤμο τους οἱ ἄντρες, μὲ γυαλιὰ καὶ μαλλιὰ κομένα σύρριζα οἱ γυναῖκες* ὄλες τίς λογοτεχνικὲς κ' ἐπιστημονικὲς ἐταιρίες, ἀντιπροσωπεῖες ἀπ' ὄλα τὰ σημεῖα τῆς αὐτοκρατορίας, γέροντες ἐμπόρους μοσχοβίτες, χωρικούς μὲ τουλούπες, * λακέδες καὶ ζητιάνους* στὴν ἐκκλησία περίμεναν οἱ ἐπίσημοι ἀξιωματοῦχοι, ὁ ὑπουργὸς τῆς Παιδείας καὶ νεαροὶ πρίγκηπες τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας. Ἐνα δάσος ἀπὸ λάβαρα σταυροὺς καὶ στεφάνους δέσποζε τῆς στρατιᾶς αὐτῆς πού βιάδιζε* κι ἀνάλογα μὲ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ τμήματα τῆς Ρωσίας πού περνοῦσε, ξεχώριζες πρόσωπα γλυκὰ ἢ ἀπαίσια, δάκρυα, προσευχές, σαρκασμούς, σιωπὲς ὄλο περισυλλογὴ ἢ ἀγριάδα. Στους θεατὲς τῆς πομπῆς, οἱ εὐμετάβλητες ἐντυπώσεις διαδέχονταν ἢ μιά τὴν ἄλλη* καθέννας ἔκρινε ἀπ' ὅ,τι ἔβλεπε ἐκείνη τὴ στιγμή καὶ πίστευε πὼς ἔβλεπε, διαδοχικά, τὸν ἐρχομὸ τῶν νέων τάξεων πού ἔμπαιναν στὴν ἱστορία, τὴ θριαμβευτικὴ πορεία τῆς ἐπαναστάσεως μὲσ' στὴν πρωτεύουσα τοῦ Νικολάου, τὸν ἐορτασμὸ τῆς μεγαλοφυΐας τῆς πατρίδας, τὴν ὀδύνη ἐνὸς ὀλόκληρου λαοῦ. Καθέννας ἔκρινε ἀτελῶς* αὐτὸ πού περνοῦσε, ἦταν πάντα τὸ ἔργο αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πελώριο κι ἀνησυχαστικό, μὲ τίς ψυχοπάθειές του καὶ τὰ μεγαλεῖα του. Χωρὶς ἀμφιβολία οἱ πιὸ πολλοὶ στίς πρῶτες σειρές, ἦταν οἱ πελάτες του πού προτιμοῦσε, οἱ «φτωχοὶ ἄνθρωποι», οἱ «ταπεινωμένοι», οἱ «καταφρονεμένοι», οἱ «δαιμονισμένοι» μάλιστα, ἄθλιοι εὐτυχισμένοι νάχουν τὴ δική τους μέρα καὶ νὰ ὀδηγοῦν τὸ συνήγορό τους στὸ δρόμο τοῦτο τῆς δόξας* ἀλλὰ μαζί τους κι ἀγκαλιάζοντάς τους, ἦταν κι ὄλη ἡ ἀβεβαιότητα καὶ ἡ σύγχυση τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ὄμοια ὄπως τὴν εἶχε ζωγραφίσει, ὄλες οἱ ὀδριστες ἐλπίδες πού εἶχε ἀναταράξει σὲ ὄλους. Ὅπως ἔλεγαν γιὰ τοὺς παλιούς τσάρους πὼς «συγκέντρωναν» τὴ ρωσικὴ γῆ, ὁ βασιλιάς αὐτὸς τοῦ πνεύματος εἶχε συγκεντρώσει ἐκεῖ τὴ ρωσικὴ καρδιά.

* Τουλούπα (ρωσ. λέξη). Χιτώνας ἀπὸ δέρμα ἀρνιοῦ, μὲ μαλλὶ ἀπὸ μέσα, πού ἀποτελεῖ ἐν' ἀπ' τὰ κύρια ρούχα τοῦ ρώσου μουζίκου.—(Σημ. Μεταφρ.).

Τὸ πλῆθος στοιβάχτηκε στὴ μικρὴ ἐκκλησία τῆς Λάουρας, πλημμυρισμένη ἀπὸ λουλούδια, καὶ στοὺς τάφους, τοὺς φυτεμένους μὲ σημύδες, πού τὴν περιστοιχίζουν* τὸ ἀνακάτωμα τῶν τάξεων καὶ τῶν κομμάτων συντελέστηκε μέσα σὲ μιά Βαβέλ ἀπὸ λόγια. Μπρὸς στὸ ἱερό, ὁ ἀρχιμανδοίτης μίλησε γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τίς αἰώνιες ἐλπίδες* ἄλλοι σήκωσαν τὸ νεκρὸ γιὰ νὰ τὸν πᾶνε στὸ λάκκο καὶ νὰ μιλήσουν ἐκεῖ γιὰ δόξα. Ἐπίσημοι ἀγορητὲς, φοιτητὲς, σλαυόφιλες καὶ φιλελεύθερες ἐπιτροπές, ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ ποιητὲς, ὁ καθέννας τους εἶχε ἔλθει γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὸ ἱδανικό του, νὰ προσεταιριστεῖ στὸν ἀγῶνα τοῦ τὸ πνεῦμα πού ἔφευγε καὶ, ὄπως συνήθως, νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴ φιλοδοξία του πάνω ἀπ' αὐτὸν τὸν τάφο. Ἐνῶ ὁ ἀνεμος τοῦ Φλεβάρη παράσερνε αὐτὴ τὴν εὐγλωττία μὲ τὰ ξερὰ φύλλα καὶ τὴ σκόνη τῶν χιονιῶν, πού τὰ εἶχαν μαζέψει μὲ τὸ φτυάρι, πάσκιζα νὰ κρινῶ μὲ κάθε εὐθύτητα τὴν ἠθικὴ ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς δράσης του. Ἡμουνά τὸ ἴδιο ἀμήχανος ὄπως κι ὄταν ἐπρόκειτο νὰ ἐκφέρω γνώμη γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ του ἀξία. Εἶχε ἐκδηλώσει σ' αὐτὸ τὸ λαὸ καὶ εἶχε ξυπνήσει μέσα του τὸν οἶκτο, τὴν εὐλάβεια μάλιστα: ἀλλὰ μὲ τί τιμῆμα ὀπερβολῶν στίς ἰδέες, μὲ πόσους ἠθικούς κλονισμούς! Εἶχε πετάξει τὴν καρδιά του στὸ πλῆθος* εἶχε πράξει καλά, ἀλλὰ δίχως ν' ἀφήσει νὰ προηγηθεῖ ἡ λογικὴ, ἡ ἀυστηρὴ κι' ἀναγκαία αὐτὴ σύντροφος τῆς καρδιάς.

Θ' ἀναζητοῦσα γιὰ πολὺ τὴν κρίση μου, ἀν δὲν ξανόβλεπα ξαφνικά ὄλη τὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς ζωῆς, πούχε γεννηθεῖ σ' ἓνα νοσοκομεῖο, εἶχε μαγγωθεῖ στὴν ἀρχὴ ἀπ' τὴν ἀθλιότητα, τὴν ἀρρώστεια καὶ τὴ θλίψη, εἶχε συνεχιστεῖ στὴ Σιβηρία μὲσ' στὰ κάτεργα, τοὺς στρατῶνες, καὶ πού ὄστερα τὴν εἶχε κυνηγήσει ἡ ὄλικὴ καὶ ἠθικὴ ἀπόγνωση σ' ὄλους τοὺς δρόμους, μιά ζωὴ πάντα καταποντισμένη κ' ἐξευγενισμένη ἀπὸ μιά λυτρωτικὴ ἐργασία. Τότε κατάλαβα πὼς ἡ καταδιωγμένη τούτη ψυχὴ ξέφευγε ἀπ' τὸ σφαλερὸ μας μέτρο, γιὰτὶ εἶναι μοναδικὴ ἀνάθεσα τὴν κρίση σ' Ἐκείνον πού κατέχει τόσα διαφορετικὰ σταθμὰ ὄσες ὄπάρχουν καρδιές καὶ μοῖρες. Κι ὄταν ὄποκλίθηκα μπρὸς στὸ καταφύγιο αὐτὸ τῆς λάσπης ὄπου μὲ τόσο κόπο εἶχε φτάσει, σπρώχνοντας κ' ἐγὼ λίγο χιόνι πάνω στὰ σωριασμένα δάφνινα στέφανα, δὲ βρῆκα ἄλλο ἀποχαιρετισμὸ ἀπὸ τὰ λόγια τοῦ φοιτητῆ στὴ φτωχὴ νέα, τὰ λόγια πού συνόψιζαν ὄλη τὴν πίστη τοῦ Ντοστογιέφσκη καὶ πού τοῦ ἀνήκαν: «Δὲν ὄποκλίνομαι μπροστὰ σου* γονατίζω μπροστὰ σ' ὄλη τὴν ὀδύνη τῆς ἀνθρωπότητας».

Μεταφρ. ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΘΕΟΔΩΡΟ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ